

WIESŁAW DŁUGOKECKI

*Instytut Historii
Uniwersytetu Gdańskiego*

ELŻBIETA KOWALCZYK

*Instytut Archeologii
Uniwersytetu Warszawskiego*

OPIS GRANICY MAZOWSZA Z PAŃSTWEM ZAKONU KRZYŻACKIEGO Z XIV WIEKU

W 1792 r. Ludwig von Baczko opublikował, jednak bez podania informacji o podstawie wydania i komentarza rzeczowego, sporządzony w języku niemieckim, niedatowany opis granicy mazowiecko-pruskiej od źródeł Biebrzy do Wkry¹. Opis ten został uwzględniony przez Maxa Toeppena w pracy o administracyjnych i kościelnych podziałach państwa zakonnego. Badacz ten doszedł do wniosku, że ze względu na przesuniętą bardziej na południe granicę Prus musi on być starszy od opisu granic między Galindią i Mazowszem², a wobec braku wzmianki o komturstwie ostródzkim czas powstania tego drugiego odniósł do okresu przed 1341 r.³

W kolejnej pracy Toeppen⁴ przedrukował w całości, ale ze swoimi poprawkami, dokument wydany przez Baczkę, zaraz po najstarszym opisie południowej granicy Prus z czasów wielkiego mistrza Lutera z Brunszwiku (1331–1335)⁵. W jego mniemaniu zatem musiał interesujący nas opis być prawie współczesny temu ostatniemu, a wcześniejszy od wspomnianego już opisu granic między Galindią a Mazowszem. W zasadzie taki sam pogląd reprezentował Arthur Döhring, który porównując dokument opublikowany przez Baczkę z opisem z czasów Lutera z Brunszwiku, stwier-

---

¹ L. von Baczko, *Versuch eines preussischen Staatsrechts des deutschen Ordens*, „Annalen des Königreichs Preussen”, Erstes Quartal, 1792, s. 84–85. W literaturze przedmiotu źródło to jest powszechnie uznawane za opis granicy, jakkolwiek z treści jego tytułu nie wynika to bezpośrednio. Można by nawet uznać, że jest to zaledwie niemiecka wersja jednego z wcześniejszych opisów granicy, uzupełniona o nowe szczegóły topograficzne, np. opisu rozpoczynającego się od słów „Magister, scitote”, por. niżej, s. 7. Za zaliczeniem omawianego przekazu do tej kategorii źródeł przemawia wpisanie go do foliantu obejmującego ewidentne opisy granic państwa zakonnego, por. niżej s. 6.

² *Preussisches Urkundenbuch* (dalej cyt. PrU), t. 3/1, wyd. M. Hein, Königsberg 1944, nr 418; *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2: *Dokumenty z lat 1248–1355* (dalej cyt. NKDM), wyd. I. Sulikowska-Kuraś, S. Kuraś, przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Warszawa 1989, nr 248, datują ten dokument na 1341 r. lub wcześniej.

³ M. Toeppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 87–88, przyp. 394.

⁴ Idem, *Geschichte Masurens. Ein Beitrag zur preußischen Landes- und Kulturgeschichte*, Danzig 1870, s. 1–2, przyp. 1; wydanie polskie *Historia Mazur*, Olsztyn 1995, s. 45–46, przyp. 1.

⁵ PrU, t. 2/4, wyd. M. Hein, Königsberg 1939, nr 882; NKDM, cz. 2, nr 212, datuje opis na lata 1331–1335.

dził, że pochodzi on z pierwszej połowy XIV w., a powstał najpóźniej przed 1343 r.⁶

Interesującego nas opisu granicznego nie uwzględnili natomiast Ernest Kroehnert i Heinrich Harmjanz. Warto jednak dodać, że o ile ten pierwszy badacz kwestionował wyniki ustalania starszeństwa opisów metodą Toeppena⁷, to ten drugi przyjął je bez zastrzeżeń⁸.

Wydanie tomu II i III *Preussisches Urkundenbuch* udostępniło badaczom najstarsze opisy rzekomych granic mazowiecko-pruskich, łącznie z traktatami z 1343 r., wyznaczającymi granicę państwa zakonnego z oboma księstwami mazowieckimi⁹. Opisy te znajdują się na kartach 226v–227v kopiariusza Ordensfoliant (dalej cyt. OF) 105. Jak ustalił Rudolf Grieser, stanowią one część najstarszej metryki wielkich mistrzów (Hochmeisterregister) z lat 1337–1358. Ponieważ karta 226v jest pusta, badacz ten słusznie przyjął, że zawarte dalej opisy stanowiły pierwotnie odrębną całość i dopiero później zostały dołączone do metryki¹⁰. Mimo opinii Toeppena i Döhringa interesujący nas opis granicy mazowiecko-pruskiej nie został uwzględniony w *Preussisches Urkundenbuch*, a wydawcy nie zajęli w jego sprawie żadnego stanowiska. Podobnie rzecz się ma w *Nowym kodeksie dyplomatycznym Mazowsza*.

Kwerenda przeprowadzona w Geheimes Staatsarchiv w Berlinie–Dahlem pozwoliła na stwierdzenie, że w kopiariuszu OF 270a, cytowanym w literaturze przedmiotu jako Grenzbuch B¹¹, na kartach 76v–77 znajduje się opis granicy mazowiecko-pruskiej na odcinku od źródeł Biebrzy do Wkry, prawie identyczny z opisem opublikowanym przez Baczkę. Wpis pochodzi niewątpliwie z XV w., a sporządzono go w związku z mazowiecko-krzyżackimi sporami granicznymi po 1410 r. Tą samą ręką został wpisany, w języku niemieckim, wyciąg z układu granicznego między księciem mazowieckim Siemowitem II a Zakonem z 8 listopada 1343 r., odnoszący się tylko do samego przebiegu granicy¹².

⁶ A. Döhring, *Die Grenzen der altpreussischen Landschaft Sassen*, „Altpreussische Monatsschrift” 44, 1907, 1, s. 226, przyp. 35.

⁷ E. Kroehnert, *Die deutsch-russische Grenze von Eydtkuhnen bis Soldaw*, „Mitteilungen der literarischen Gesellschaft Masovia” 18, 1913, s. 101, przyp. 1.

⁸ H. Harmjanz, *Volkskunde und Siedlungsgeschichte Altpreussens*, Berlin 1936, s. 64.

⁹ PrU, t. 2/4, nr 882; t. 3/1, wyd. M. Hein, Marburg 1975 (reedycja), nr 417, 418; t. 3/2, wyd. H. Koeppen, Marburg 1958, nr 613, 614; NKDM, cz. 2, nr 212, 247–248, 257–260. Por. E. Kowalczyk, *Topografia granicy mazowiecko-krzyżackiej w świetle ugody granicznej z listopada 1343 roku*, KH 99, 1992, 1, s. 34.

¹⁰ R. Grieser, *Das älteste Register der Hochmeisterkanzlei des Deutschen Ordens*, „Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung” 44, 1930, s. 429–430, 448.

¹¹ Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, Berlin–Dahlem, XX. HA, Staatsarchiv Königsberg, Ordensfoliant 270a, k. 76v–77. Krótki opis kopiariusza zob. PrU, t. 1/2, wyd. A. Seraphim, Königsberg 1909, s. VIII. Pod nazwą Grenzbuch B cytował go m.in. M. Toeppen, *Historisch-comparative Geographie*, s. 82, przyp. 373, s. 89, przyp. 398.

¹² OF 270a, k. 76v. Tytuł wyciągu brzmi: „Dis sind die grenitczen czwischen der herren von Prewsen und dem herczoge aus der Masaw”. Temu wyciągowi odpowiada inny, na k. 96, noszący tytuł: „Dis sind die grenitczen czwischen der Masow und Prewsen, die herczog Semaschke mit dem orden hat gemacht”. Na teźże karcie znajduje się wyciąg z układu granicznego Zakonu z Bolesławem III, opatrzony tytułem: „Dise nochgeschreiben gre-

Publikowany przez nas opis różni się istotnie nie tylko odmiennymi lekcjami tekstu¹³, ale zawiera również elementy, których zabrakło w edycji Baczki. Są to wiadomości o źródłach Biebrzy koło Grodna, o przebiegu granicy Pisą od ujścia Skrody do ujścia „Lubenno”, o odcinku granicy biegnącym od źródła „Lubenno” do drogi wojskowej¹⁴, o ujściu rzeki „Luko” (Trybówki) do Omulwi („Malie”) oraz o dalszym przebiegu granicy od bagna Niemyje („Namnynbalt”) do leżącego naprzeciw niego „grabin” (Wiewni). Wyznaczniki te pozwalają nie tylko wyjaśnić wątpliwości co do przebiegu opisywanej granicy, ale i innych jej opisów sporządzonych przez Zakon. Jednocześnie różnice w lekcjach nazw własnych i apelatywów, a także opuszczenia w porównaniu z tekstem w OF 270a k. 76v–77 każą przyjąć, że Ludwig von Baczko korzystał z innej niż nasza podstawy wydania¹⁵.

Gdy porównamy interesujący nas opis z opisami sprzed 1343 r., to okaże się, że jest on najbliższy opisowi sporządzonemu dla wielkiego mistrza, datowanemu na okres przed 8 listopada 1343 r. i zaczynającemu się od słów: „Magister, scitote”¹⁶. Oba opisy rozpoczynają się przy źródłach Biebrzy na zachód od Grodna, a kończą u ujścia Nidy do Wkry. Przebieg granicy wyznaczają bardzo podobnie, ale opis w języku niemieckim jest bardziej szczegółowy. Tak więc między Biebrzą a rzeczką „Comorow” (Kubra?) wymieniono w nim dodatkowo rzeki Nette, Łek (Elk) i Wisę, między Skrodą a „Lubenno” — Pisę, między „Lubenno” a lasem „Ynacus” — drogę z Galindii na Ruś, między lasem „Ynacus” a rzeką „Luko” (Trybówka) — dąbrowę „Malsowangus” i las „Luko”, między Omulwią i Przybrodami, rozumianymi jako dopływ Orzyca — bór „Lamasila”, następnie między Przybrodami a lasem grzebskim — rzekę Siemnicę („Senena”), rzeczkę „Grebiskin”, bagno Niemyje i „grabin” (Wiewnia)¹⁷ położone naprzeciw tego bagna, a między polami wsi Kuklin i ujściem Nidy do Wkry — rzekę Wysoką (prawy dopływ Nidy), ziemię sasińską („Sossin”) i zamek („haws”) w Działdowie¹⁸.

nitzen hat gemacht Bolislaus herzog der Masow mit dem orden”. Wpisy na k. 96 zostały dokonane tą samą ręką. Teksty łacińskie obu traktatów por. PrU, t. 3/2, nr 615, s. 501 (por. uwagi wydawcy), nr 617; NKDM, cz. 2, nr 259, 260.

¹³ Różnice te dotyczą zarówno nazw własnych, jak też apelatywów. Dla porównania wskaźmy na ważniejsze (na pierwszym miejscu podajemy nazwy własne i apelatywy z edycji L. von Baczki): Garden : Garten, Biber : Bober, Wuys : Wuysu, Comeron : Comerow, Chardo : Zcarde, Pisse : Pyze, Rusen : Rewssen, Malsaranges : Malsowangus, Luke : Luko, Lamase-la : Lamasila, Raducken : Radukin, Grobiskin : Grobiskin, Narista : Nariscan, Kwkulen : Kukulin, Nidda : Nyda, Wiseka : Wysika, Wikker : Wikkir, gestat : gestalt, ums : umb, ufwartz : aufwert, uns : untcz, ynwendig : nydenwendick.

¹⁴ Z edycji Baczki wynikałoby, że źródła „Lubenno” znajdują się przy tej drodze.

¹⁵ Ustalono, iż podstawą wydania tekstu były wpisy w OF 271, k. 24v–25 i 107–107v. Baczko pomiął umieszczone na lewym marginesie pierwszego wpisu uzupełnienie „di Pize nidir wert bis do di Lubenno vellit in di Pize”, sporządzone tą samą ręką.

¹⁶ PrU, t. 2/2, nr 613; NKDM, cz. 2, nr 257. Zdaniem R. Griesera, op. cit., s. 430, powstał on w związku z granicznymi pertraktacjami Zakonu z Mazowszem.

¹⁷ Wiewnia płynie istotnie kilkoma korytami.

¹⁸ Użycie terminu „Haws” w odniesieniu do zamku działdowskiego nie jest w pełni zrozumiałe, albowiem zazwyczaj określano nim zamki konwentualne. Zagadnienie to nie jest zbadane, ale jak wynika z kwerendy ograniczonej do *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, wyd. W. Ziesemer, Danzig 1921, s. 321, 339, 350, 351, używano go w odniesieniu

Ponieważ obiekty te, z uwzględnieniem całej podstawy źródłowej, były już kilkakrotnie omawiane w literaturze przedmiotu¹⁹, ograniczamy się tylko do niezbędnego komentarza i nowych ustaleń.

W opisie niemieckojęzycznym granica od ujścia Skrody biegnie Pisą w dół do ujścia „Lubeno”, identyfikowanej przez część badaczy z Turoślą²⁰. Jest to oczywista pomyłka, bowiem granica podążała w górę Pisy. Następnie wydaje się, że rzeka „Lubenno”, znana również z opisu granicy z czasów wielkiego mistrza Lutera z Brunszwiku jako „Lubano” i „Lubeno” z opisu „Magister, scitote”²¹, to Łabna, obecny dopływ Skrody, która dawniej na obszarze rozległego bagna położonego między Kolnem a Zabielem mogła płynąć dwoma korytami i uchodzić bezpośrednio do Pisy, na wysokości obecnej wsi Cieciorzy. Taki spływ tej rzeki rejestruje mapa województwa mazowieckiego Karola de Perthéesa²² i nie wyklucza tego hydrografia tego obszaru czytelna na współczesnych mapach topograficznych²³. Inna rzecz, że w przypadku takiej identyfikacji, granica nie mogła iść do źródeł Łabny²⁴, a szła dalej w górę Pisy, być może do ujścia np. Turośli, której nazwę pominięto, i dopiero tą rzeką do jej źródeł.

„Der hole weg” wiodąca z Galindii na Ruś to zapewne nieco zniekształcone dolnoniemieckie (szczególnie w Westfalii) określenie drogi wojskowej lub publicznej²⁵. Jest ona z pewnością identyczna z traktem wzmiankowanym w regulacji granicy między komturstwem elbląskim (prokuratorstwo szczycieńskie) a bałgijskim w 1387 r. Rok później, w trakcie ustalania przebiegu granicy między dobrami biskupa i kapituły warmińskiej, przywołano wydarzenia z 1353 lub 1354 r., w których pojawił się inny odcinek tego szlaku²⁶. W pierwszym opisie wspomniano, iż od ciekłu wypływające-

---

do Działdowa na początku XV w. W najstarszych dokumentach związanych z Działdowem tutejszy zamek w 1344 r. nazwano „castrum nostrum” PrU, t. 3/2, nr 661, w 1349 r. (w kopii z XVI w.) „das hauss, das huss” PrU, t. 4, nr 455, w 1357 r. „schloss” PrU, t. 5/2, nr 587. W świetle przeprowadzonych badań wykopaliskowych, zamek powstał w połowie XIV w., M. Milewska, „Sprawozdanie z badań archeologicznych prowadzonych na zamku w Działdowie w latach 1981–1989”, Warszawa 1990 (maszynopis w archiwum PSOZ w Ciechanowie). Zawarte w starszej literaturze przedmiotu poglądy o wzniesieniu zamku i lokowaniu miasta w 1306 r., z odwołaniem się do Ch. Hartknocha, *Alt und Neues Preussen oder preussischen Historien*, Frankfurt und Leipzig 1684, s. 415, w rzeczywistości pochodzą z niewiarygodnej informacji zawartej w kronice pruskiej Szymona Grunau’a, *Simons Grunau’s Preussische Chronik*, wyd. M. Perlbach, t. 1, Leipzig 1876, s. 42, spisanej około 1526 r., powtórzonej przez C. Hennenbergera, *Erclerung der preussischen grössern Landtaffel oder Mappen*, Königsberg 1595, s. 435.

¹⁹ Starszą literaturę przedmiotu omówiła E. Kowalczyk, op. cit.

²⁰ Również w opisie granicy z czasów wielkiego mistrza Lutera z Brunszwiku występuje ujście tej rzeki do Pisy, Por. E. Kroehnert, op. cit., s. 99, przyp. 9; H. Harmjan, op. cit., s. 63.

²¹ PrU, t. 2/4, nr 882, t. 3/2, nr 613; NKDM, cz. 2, nr 212, 257.

²² K. de Perthéès, *Mappa szczegulna województwa mazowieckiego*, skala 1:225 000, 1783.

²³ Na obszarze tym istnieje sieć kanałów melioracyjnych łączących Łabnę, Skrodę i Pisę.

²⁴ Oba opisy wymieniają albo ujście Łabny, albo samą jej nazwę.

²⁵ Zob. *Deutsches Wörterbuch*, t. 13, wyd. V. K. von Bahder, Leipzig 1922, szp. 2854, 2855: „hel-, helle-, hilewech”.

²⁶ *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, t. 3, wyd. C. P. Woelky, J. M. Saage, Braunsberg–Leipzig 1874, nr 218.

go z jeziora Kierwik (Pupska Struga?) „sal man gerichte bei dem Heerwege geen, der zu dem steynforte geet bis an die mosowsche grenitze”²⁷.

Las nazwany w naszym opisie „Ynacus”, w dwóch innych opisach powstałych przed 1343 r. występuje jako „Ynatus”. Zgodnie z nimi położony był między Szkwą a Trybówką²⁸ lub Trybówką a „Lubeno”²⁹, czyli w środkowym dorzeczu Pisy. Odpowiada to jego lokalizacji w dokumencie niemieckojęzycznym. Trudno rozsądzić, która forma „Ynatus” czy „Ynacus” jest poprawna. Sprawę mogłoby rozstrzygnąć dopiero wyjaśnienie znaczenia tej nazwy, a takiego jak dotąd nie ma³⁰. Z paleograficznego punktu widzenia, ze względu na trudność odróżnienia „t” od „c”, nie można lekcji „Ynacus” uznać za błędną i odrzucić.

Kolejne elementy opisu: dąbrowa „Malsowangus”, bór „Lamasila” i Siemnica, lewy dopływ Orzyca, podobnie jak wzmianki o Sasinii i zamku w Działdowie nie pojawiają się w żadnym z opisów sprzed 1343 r. ani w późniejszych. Interesujące stwierdzenie, że Nida i Wysoka wypływają z ziemi sasińskiej utwierdza w przekonaniu, że Sasinia pierwotnie nie osiągała linii Nidy, ani jej nie przekraczała, jak to przyjmowała starsza literatura przedmiotu. Objęcie tym pojęciem prawego dorzecza Nidy było zabiegiem kancelaryjnym, zaistniałym po jego zajęciu przez Zakon, co jest doskonale czytelne w dokumentach nadań czynionych wzdłuż granicy po 1343 r. W czasach krzyżackich Sasinia należała do komturstwa dzierzgońskiego, a od 1341 r. do ostródzkiego. Jej zachodnią częścią była ziemia lubawska³¹. Działdowo (Soldau) wzmiankowane jest po raz pierw-

²⁷ Cytat za E. Saborowski, *Besiedlung und Nationalitätenverhältnisse des Hauptamtes Ortelzburg*, „Mitteilungen der literarischen Gesellschaft Masovia” 30, 1925, s. 101. Na temat dalszego przebiegu tej drogi por. E. Kowalczyk, *Szlaki drogowe w puszczy na pograniczu mazowiecko-pruskim w średniowieczu*, KH 106, 1999, 1, s. 4–5. Przytoczony fragment należy rozumieć w ten sposób, że granica między komturstwami idzie w pobliżu drogi wojennej, która to droga, a nie granica (komturstw), zmierza do kamiennego brodu na granicy mazowieckiej. Niestety, brodu tego nie można jednoznacznie zidentyfikować. Pod uwagę może być brany taki bród koło Prostek na Łeku (Elku), do którego dochodziła granica wyznaczona w 1343 r., ale bardziej prawdopodobny jest, poświadczony w 1425 r., kamienny bród na Skrodzie, koło wsi Koziki i Obidzino–Jaśki, AGAD, MK 333, k. 17. Jego położenie odpowiadałoby przebiegowi granicy postulowanej?, uznawanej? przez Zakon, idącej tą rzeką, zarówno w naszym dokumencie, jak i w innych z XIV w. Na opisanym fragmencie wspomnianej drogi wojennej znajdowały się dwa wały podłużne: pierwszy idący od południowego skraju jeziora Kierwik — na południowy zachód i drugi, położony około 10 km dalej na południe, koło Faryn, o przebiegu równoleżnikowym, H. Crome, *Längswälle in Ostpreussen*, „Mannus” 29, 1939, s. 86, nr 51, 55, tamże starsza literatura.

²⁸ PrU, t. 3/1, nr 417; NKDM, cz. 2, nr 247 „ad fluvium Malie, ubi influit — — Lukow, abinde directe procedendo ad — — Dincowa (Szkwa) versus inferiorem nemoris Ynatus dicti”.

²⁹ PrU, t. 3/2, nr 613; NKDM, cz. 2, nr 257 „ad Lubeno, deinde ad silvam — — Ynatus, deinde ad — — Luco”.

³⁰ Proponowane przez V. N. Toporova, *Prusskij język. Slovar'*, [t.] 3, Moskwa 1980, s. 49–50 wydzielenie członu in- oraz apelatywu bałtyckiego *agins — ‘oko’, w znaczeniu ‘oczko wodne’, nie zadowala.

³¹ Zob. A. Döhring, op. cit., passim i mapy; H. Harmjanz, op. cit., s. 52–60 i mapa; J. Papierski, *Sasinowie*, SSS, red. W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński, t. 5, Wrocław 1975, s. 74. W jednej z ostatnich prac badacz ten ostrożnie stwierdził, iż „niekoniecznie późniejsza granica krzyżacko-mazowiecka musiała być zgodna z przebiegiem pogranicza sasińsko-mazowieckiego”, idem, *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie Krzyżaków do Polski*, t. 1, Malbork 1996, s. 214.

szy w 1343 r. (bez bliższego określenia) oraz w 1344 r. jako „nostrum castrum” w dokumencie lokacyjnym miasta³².

Pozostaje do określenia ustalenie czasu powstania analizowanego opisu granicznego. Przeciw datowaniu go na okres przed 1343 r. przemawia fakt, że na pewno nie było go wśród opisów wpisanych do metryki wielkich mistrzów przez notariuszy Saula i Johanna von Alamsdorf. Również niemiecki język tego opisu, aczkolwiek nie można wykluczyć dokonania tłumaczenia z łaciny, nie jest zgodny z językiem wszystkich opisów powstałych przed 1343 r. Z drugiej jednak strony powyższy opis nie pasuje do tych, które znamy z XV w. Brakuje w nim przygranicznych miejscowości, specjalnych znaków granicznych (kopce, pale i drzewa, w części okopcowane i oznaczone), które pojawiają się także w nadaniach czynionych wzdłuż granicy mazowieckiej, poczynając od 1362 r.³³, czy też informacji o wale granicznym (Landwehr) posadowionym wzdłuż części działdowskiego odcinka granicy. Brakuje również oznaczeń dokonanych w czasie zjazdu granicznego księcia Janusza I z komturem Ostródy Burchardem von Mansfeldem, który miał miejsce w 1374 r.³⁴ Nie ma w naszym opisie żadnego odniesienia do delimitacji granicy litewsko-krzyżackiej z traktatu salińskiego z 1398 r., której końcowy odcinek wyznaczony był przez rzeki Nettę, Biebrzę i Narew, oraz opisów tej granicy z 1402 i 1404 r.³⁵

Za jego późniejszym datowaniem, niż przyjmowane przez Toeppena i Döhringa, może przemawiać wzmianka o omówionej wyżej drodze wojennej oraz wymienienie ujścia Siemnicy do Orzyca, który to element topograficzny pojawia się w niemieckiej wersji dokumentu zastawu Zawkrza z 1384 r.³⁶

Dla datacji analizowanego opisu istotne znaczenie ma również fakt, że Nida została określona jako dopływ Wkry, co odpowiada okresowi, przed którym górny bieg Wkry nie został jeszcze skierowany do rzeki Wel (dopływu Drwęcy) przez kanał wykopany między Ciborzem a Lidzbarkiem, a nazwa tej ostatniej rzeki nie została przeniesiona na górny bieg Wkry. Problem w tym, że nie potrafimy dokładnie określić, kiedy miało to miejsce. Jeszcze krótko przed 1343 r. Nida wpływała do Wkry³⁷ i w literaturze przedmiotu przyjmuje się, że nastąpiło to około połowy XIV w.³⁸ Nie oznacza to jednak, że od tego czasu koryto Wkry przestało w tym miejscu

³² PrU, t. 3/2, nr 602, 661.

³³ PrU, t. 6/1, wyd. K. Conrad, Marburg 1986, nr 56, ale także t. 6/2, wyd. K. Conrad, Marburg 2000, nr 895, 896.

³⁴ Wspomniany zjazd graniczny i opisy granic z XV w. będą przedmiotem oddzielnego opracowania przygotowywanego przez autorów.

³⁵ *Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, wyd. A. Prochaska, Kraków 1882, nr 179, 249, por. nr 256; *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert*, wyd. E. Weise, t. 1, Marburg 1970, nr 2 § 4, 11, 24.

³⁶ H. Harmjanz, op. cit., s. 54 „an den orsitz da die Sumnitz dryn vellet”.

³⁷ PrU, t. 3/1, nr 613; NKDM, cz. 2, nr 257 „locum, ubi Nida et Wikara conveniunt”.

³⁸ H. Harmjanz, op. cit., s. 60; E. Kowalczyk, *Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim*, KHKM 45, 1997, 3–4, s. 386.

istnieć. Proces jego wypłylenia przebiegał powoli³⁹. Zatem i ta informacja nie daje podstaw do precyzyjniejszego datowania naszego opisu.

Dla uzyskania pełnego obrazu należałoby odpowiedzieć na pytanie, jaki sens miało tworzenie takiego opisu po 1343 r., gdy granica była już ustalona i przesunięta bardziej na północ, a opis w ogólnym zarysie nawiązuje (lub raczej powraca) do żądań terytorialnych Zakonu wysuwanych w stosunku do księstw mazowieckich przed rokowaniami w Bratianie. Opowiadając się za późniejszym niż 1343 r. datowaniem omówionego opisu, zwróciliśmy uwagę na epizod rzadko wykorzystywany w dotychczasowych badaniach nad dziejami stosunków mazowiecko-krzyżackich, który miał miejsce przed 1356 r. Żeby ukazać go na szerszym tle przypomnijmy, iż po niespodziewanej śmierci księcia płockiego Bolesława III w sierpniu 1351 r. północna część jego księstwa przeszła w ręce Kazimierza Wielkiego, który jednak już wkrótce, bo w 1352 r., zastawił ją Trojdenowiczom⁴⁰. Zastaw ten trwał do 1355 r., kiedy Siemowit III zwrócił część płocką, a ziemia wiska pozostała w zastawie jeszcze przez trzy lata⁴¹. Tymczasem właśnie w 1356 r., w dwóch bullach Innocentego VI skierowanych do braci zakonnych 17 i 28 września, papież gani ich za dokonanie najazdu na Mazowsze, pozostające we władaniu Kazimierza Wielkiego i jego wasali (z Mazowsza?), oraz za zajęcie i okupowanie tutejszych grodów⁴². Być może zatem zajęte terytorium to okręg grzebski — stąd w omawianym dokumencie postulowana granica poprowadzona jest Orzycem do bagna Niemyje i dalej Wiewnią w kierunku ujścia Wysokiej do Nidy, tak jak tego chciał Zakon przed 1343 r., i dlatego brak w opisie oznakowanej granicy mazowieckiej z 1343 r. Drugim zajęтым obszarem mogła być północna część Wysoczyzny Kolneńskiej, a więc teren na wschód od Pisy, co pozostaje również w zgodzie z postulatami delimitacyjnymi Zakonu przed 1343 r. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy może być rozgraniczenie między posiadłościami Janusza I i Siemowita IV na Wysoczyźnie Kolneńskiej z 1379 r., ale dokonane już przez ich ojca⁴³, niewątpliwie w związku z posiadaniem Wizny przez Kazimierza Wielkiego. Jego przebieg znamy tylko na krótkim odcinku idącym wzdłuż Siennicy, od jej ujścia do Narwi. O ile

³⁹ Żądania terytorialne Siemowita IV w 1413 r. sięgały „ad flumen dictum Ffkra, quod flumen non fluit sed stat in loco suo, videlicet in alveo antiquo et priori”, *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. 2, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1893, s. 194, a w latach 1415–1416 i 1526 r. w granicach dóbr miejskich Lidzbarka wymieniano dwie rzeki: Wkrę i Wel. Natomiast na mapie Prus G. Hennenbergera, *Prussiae das ist des Landes zu Preussen welches das herrlichste Theil ist Sarmatiae Europeaee*, skala ok. 1:370 000, Königsberg 1595, stare koryto Wkry oznaczono linią przerywaną. Nosilo ono nazwę Martwica, obecnie już tylko Rowu. [Ch. B.] Bock, *Geographisches Beschreibung des Flusses Wikker im Erbante Gilgenburg*, „Annalen des Königreichs Preussen”, Erstes Quartal, 1793, s. 38–40; H. Plehn, *Geschichte des Kreises Strassburg in Westpreussen*, Leipzig 1900, s. 41, 354, 356.

⁴⁰ NKDM, cz. 2, nr 314.

⁴¹ NKDM, cz. 2, nr 339–340.

⁴² *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 1, wyd. A. Theiner, Romae 1860, nr 769; PrU, t. 5/1, nr 456, 465; NKDM, cz. 3 *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, nr 5.

⁴³ NKDM, cz. 3, nr 224.

jednak Grzebsk wrócił do księstwa płockiego, o czym świadczy odrębny jego zastaw dokonany przed zastawem Zawkrza w 1384 r.⁴⁴, o tyle sprawa z terenami na Wysoczyźnie Kolneńskiej, w świetle innych późniejszych opisów tutejszej granicy, nie przedstawia się jasno. Jest to jednak osobny temat badawczy. Może zatem omawiany opis jest świadectwem przygotowań Zakonu do trwałego przejścia części terytorium mazowieckiego, w momencie nie w pełni ustabilizowanej sytuacji polityczno-własnościowej na północnym Mazowszu po śmierci Bolesława III oraz uwikłania się króla w konflikt ruski i litewski.

Przeprowadzona analiza tekstu źródła nie doprowadziła niestety do jednoznacznego określenia czasu jego powstania i towarzyszących temu okoliczności. Za nietrafny należy jednak uznać pogląd tych badaczy (M. Toeppen i A. Döhring), którzy datowali jego powstanie na okres przed 1343 r. Wykluczając jego powstanie także w XV w., przyjmujemy ogólnie, że nasz opis pochodzi z drugiej połowy XIV w.

B.m.d. [druga połowa XIV w.]

Opis granicy między Prusami a Mazowszem od źródeł Biebrzy do Wkry.

Kop.: *Geheimes Staatsarchiv, Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX. HA., Staatsarchiv Königsberg, Ordensfoliant 270a, k. 76v-77. Wpis z początku XV w. Tytuł: Hie ist czu wissen, wie es gestalt ist umb Garten und do die Bober entspringet.*

Wyd.: 1. L. von Baczko, *Versuch eines preussischen Staatsrechts zur Zeit des deutschen Ordens, nebst diplomatischen Beilagen*, „Annalen des Königreichs Preußen”, Erstes Quartal, 1792, s. 84-85 (bez podania podstawy wydania); 2. M. Toeppen, *Geschichte Masurens. Ein Beitrag zur preußischen Landes- und Kulturgeschichte*, Danzig 1870, s. 2. przyp.1 (na podstawie L. von Baczko, op. cit., z korektami).

Do die Biber¹ entspringet bey Garten², dy Byber nedene und ein flies dorin flewst, das heysset Mete³, und das wasser nyder, do das wasser Lycke⁴ infellet, und vorbas nyder das vorgeante wassir, do das infellet das wassir Wuysu⁵, die Wuysu aufwert utncz bis das ein wasser dorin fellet, das do heysset Comerow⁶ [k. 77], das wasser Comerow auffwert czu gehen bis das entspringet, und denne von dannen dy gerichte, do die Zcarde⁷ vellit in die Pyze⁸, die Pyze nedirwert bis do die Lubenno⁹ vellit in dy Pyze, die Lubenno auffwert utncz do sie entspringet, von dannen ouff den holen weg, den man pflag czu varen aus Galinden hin kegen Rewssen¹⁰, von dannen die gerichte ouff den wald Ynacus¹¹, von dem walde Ynacus

⁴⁴ M. Radoch, *Z dziejów stosunków mazowiecko-krzyżackich na przelomie XIV i XV wieku*, w: *Mazowsze i jego sąsiedzi w XIV-XV wieku*, red. J. Sliwiński, Olsztyn 1997, *Studia i Materiały WSP*, nr 126, s. 31.

obir die damerow mitten, die do heisset Malsowangus¹², czu dem walde Luko¹³, und die gerichte ouff das flies Luko¹⁴, do es in die Malie¹⁵ vellet, das flies Malie auffwert untz czu der heyde, die do heysset Lamasila¹⁶, und obir die heide do Pribroden¹⁷ wendet ken der Naritzin¹⁸, das wasser Nariczin auffwert untz bis das wasser Radukin¹⁹ dorin vellet, das vorgeante wasser auffwert untz bis das ein wasser dorin vellet, das do heysset Senena²⁰, das vorgeante wasser Narisca auffwert untz bis czu den wassern, die do heissen Grebiskin²¹, die do aus dem walde Grebiskin²² fliessen, das wasser Nariscan auffwert untz bis an das bruch, das do heisset Namnynbalt²³ und das bruch auff untz bis an die grabin²⁴, die do begraben sind kegen demselbigen bruche, und von dannen umme den weld Grebiskin, den wald czu der rechten hand behaldin, untz czu dem felde Kukulin²⁵, das feld czu der linken hand czu bleiben, die gerichte ouff das wasser, das do heisset Nyda²⁶, kegin dem wasser, das do heisset Wysika²⁷, das do fluesset von dem lande Sossin²⁸ nydenwendick des huwses Soldaw²⁹, das wasser Nyda nyder vor dem lande zu Sossin untz bis das es vellet in das wasser, das do heisset Wikkir³⁰.

¹ Biebrza, prawy dopływ Narwi. ² Grodno. ³ Netta, prawy dopływ Biebrzy. ⁴ Lek (dziś Elk), prawy dopływ Biebrzy. ⁵ Wissa, prawy dopływ Biebrzy. ⁶ Kubra, prawy dopływ Wissy. ⁷ Skroda, lewy dopływ Pisy. ⁸ Pisa, prawy dopływ Narwi. ⁹ Łabna, prawy dopływ Skrody, kiedyś uchodzący drugim ramieniem do Pisy. ¹⁰ Droga prowadząca z Galindii (Prus) na Ruś (do Grodna). ¹¹ Las w środkowym dorzeczu Pisy. ¹² Dąbrowa między Rozogą a Trybówką. ¹³ Las w dorzeczu Trybówki. ¹⁴ Trybówka, lewy dopływ Omulwi. ¹⁵ Omulew, prawy dopływ Narwi. ¹⁶ Bór między Omulwią a Orzycem. ¹⁷ Bezimienny lewy dopływ Orzyca, wpadający do Orzyca między Baranowem i Chorzelami. ¹⁸ Orzyc, prawy dopływ Narwi. ¹⁹ Raduka, dziś Baranówka, lewy dopływ Orzyca. ²⁰ Siemnica, dziś Grabowski Rów, lewy dopływ Orzyca. ²¹ Dziś bezimienny, lewy dopływ Orzyca, uchodzący koło dawnego grodu Grzebsk. ²² Las Grzebski na lewym brzegu Orzyca. ²³ Niemyje, bagno, z którego wypływa Orzyc. ²⁴ Wiewnia, lewy dopływ Orzyca. ²⁵ Kuklin, gm. Wieczfnia Kościelna. ²⁶ Nida, dawny lewy dopływ Wkry, dziś zwana Działdówką lub Wkrą. ²⁷ Wysoka, prawy dopływ Nidy (Działdówki, Wkry). ²⁸ Ziemia sasińska (Sasinia). ²⁹ Działdowo. ³⁰ Wkra, prawy dopływ Narwi.

A Description of the Fourteenth-century Border between Mazovia and the Teutonic Order State

The undated German-language description of the Mazovian–Teutonic Order frontier from the sources of the Biebrza to the Wkra, published by the authors, has been well-known in literature on the subject since 1792, when it was issued by Ludwig von Baczko, without, however, a commentary or information concerning the base of the edition. M. Toepfen referred the document to the period prior to 1341. The below presented edition is founded on a text contained in leafs 76v–77, copybook OF 270a, quoted in pertinent literature as Grenzbuch B, and kept

in Geheimes Staatsarchiv in Berlin-Dahlem. It differs essentially not only as regards deciphering the text, but also contains elements, which are missing in the Baczko edition. The text in question indubitably originates from the fifteenth century, and was written in connection with frontier controversies between Mazovia and the Teutonic Order after 1410.

The authors discussed topographic determinants applied for describing the border, and identified those of them which up to now had not been subjected to this operation due to the incomplete text. They include a river known as "Lubeno" — the Łabna, a left-hand tributary of the Skroda, and "hole weg", a wartime route, which in other sources appears as, i. a. "Heerweg". Essential importance for dating the description is attached to the mention of a castle ("haws") in Dziadowo, whose construction, according to the outcome of excavations, took place in the mid-fourteenth century.

Subsequently, the authors defined the time of the origin of the description. The fact that it was certainly absent among the descriptions added to the chronicle of the Grand Masters by the notaries Saul and Johannes von Alamsdorf speaks against dating it as earlier than 1343. The German language of the description is not concurrent with that of all the descriptions written prior to 1343, although we cannot exclude a translation from the Latin. On the other hand, the description does not resemble those originating from the fifteenth century. Unfortunately, an analysis of the text of the source did not produce an unambiguous date of its origin and the accompanying circumstances. Ultimately, the authors opted for the second half of the fourteenth century, drawing attention to the little-known Mazovian-Teutonic Order incident, which preceded the issuing of two papal bulles in the autumn of 1356.

Translated by Aleksandra Rodzińska-Chojnowska